

بوستان سعدی

بر اساس نسخه تصحیح شده

محمدعلی فروغی

نشر آرشیدا

تهران - ۱۳۹۰

سرشناسه	: سعدی، مصلح بن عبدالله، - ۹۶۹۱ ق.
عنوان و پدیدآور	: بوستان سعدی: از روی نسخه تصحیح شده محمدعلی فروغی.
مشخصات نشر	: تهران: آرشید، ۱۳۹۰
مشخصات ظاهری	: ۳۲۴ ص.
شابک	: ۹۷۸-۶۰۰-۹۲۳۸۶-۳-۷
فهرست نویسی	: فیبا
عنوان قراردادی	: گلستان
موضوع	: شعر فارسی - قرن ۷ ق.
شناسه افزوده	: فروغی، محمدعلی، ۱۲۵۴ - ۱۳۲۱ ... مصحح.
رده‌بندی کنگرد	: ف ۱۳۹۰ ۵۲۰۲ PIR
رده‌بندی دیویی	: ۸۱۱/۲۱
شماره کتابخانه ملی	: ۲۵۹۵۱۹۵



ناشر همکار



نشر آرشید

بوستان سعدی

ISBN: 978-600-92386-3-7

شابک: ۹۷۸-۶۰۰-۹۲۳۸۶-۳-۷

کلیه حقوق برای ناشر محفوظ است.

تهران - میدان انقلاب، خیابان کارگر جنوبی، روبروی روانمهر، کوچه شعله‌ور، شماره ۱۶

تلفن: ۶۶۹۳۳۸۵

مراکز پخش:

انتشارات فراروی، تلفن: ۶۶۹۳۳۷۶

موسسه گسترش فرهنگ و مطالعات تلفن: ۸۸۷۹۳۳۱۸-۱۹

کتاب‌آوران، تلفن: ۶۶۹۳۳۰۲۲-۶۶۹۱۰۸۲۳

چاپ اول ۱۳۹۰ تیراژ ۱۰۰۰ جلد

قیمت ۶۰۰۰ تومان

مقدمه به نام خداوند بخشنده‌ی مهربان

همه می‌دانند که شیخ سعدی شیرازی، گذشته از قصاید و غزلیات بی‌نظیری که از خود به یادگار گذاشته است، دو کتاب: یکی به نثر، موسوم به گلستان، و یکی به نظم، معروف به بوستان به نگارش آورده است؛ که شاید بتوان گفت، نه تنها در زبان فارسی، بلکه در هیچ زبانی از جهت فصاحت و بلاغت و روانی و زیبایی و دلربایی و حکمت و معرفت، مثل و مانند ندارد. منظور ما در این جا این نیست که در ستایش آثار جاویدان شیخ اجل قلم‌فرسایی کنیم، چه، گمان داریم که برای ادای این وظیفه، قدرت بیانی مانند آنکه خود شیخ بزرگوار داشته است باید، و کسی که آن توانایی ندارد، دست بردنش به این کار نشاید.

غرض این است که در این سال، یعنی سال ۱۳۵۶ [ه.ق] که هفتصد سال تمام از تاریخ تصنیف گلستان گذشته و بوستان هم اندکی پیش از گلستان به نظم درآمده است، فارسی‌زبانان از ظهور این دو کتاب - که در تاریخ ادبیات ایران، بجز نظم کتاب شاهنامه‌ی فردوسی و مثنوی مولانا جلال‌الدین هیچ واقعه به آن اهمیت نیست - شادی‌ها کنند و سرفرازی‌ها نمایند، و الحق آن اندازه که در توانایی ایرانیان بود، کوتاهی نکردند و جناب آقای علی‌اصغر حکمت وزیر معارف دولت شاهنشاهی نیز از تشویق و مساعدت در این راه دریغ نفرمودند، و بخصوص از اینجانب، که خود را ریزه‌خوارِ خوانِ نعمتِ بی‌دریغ سعدی می‌دانم، یعنی بهترین ساعت‌های عمر خود را در مصاحبت آن یگانه‌سختور پر معرفت گذرانیده‌ام، تقاضا کردند که به تهیه‌ی نسخه‌ی معتبری از گلستان دست ببرم و سپس نسبت به بوستان، و اگر ممکن شود، برای آثار دیگر افضح‌الم تکلمین همین وظیفه

را انجام دهم.

اینجانب این وظیفه‌ی دلپذیر را به جان و دل بر عهده گرفتم و نسخه‌ی گلستان، در بهار این سال به شرحی که در دیباچه‌ی آن کتاب نگاشته‌ام، به پایان رسید و از چاپ درآمد. اینک کتاب بوستان را برای ارادتمندان شیخ تحفه می‌آوریم و برای آگاهی، خاطر نشان می‌کنیم که در ترتیب این نسخه هم، تقریباً همان روش تنظیم گلستان را به کار برده‌ایم، با این تفاوت که چون بوستان مانند گلستان در دست و پای همه کس نیفتاده و مقتد به قیود شعری بوده است، کمتر دستخوش تحریف و تصرفات عمدی گردیده است. و به این واسطه، مجبور نبودیم یک نسخه را اصل و مبنی قرار دهیم و نسخه بدل‌ها از نسخه‌های مخصوص بر آن اختیار نماییم، نسخه‌های متعدد از قدیم و متوسط و جدید در پیش گذاشتیم و از به چهار نسخه که کهنه‌تر از همه بودند، متابعت کردیم، و اختلافاتی را که قابل ذکر دانستیم، در ذیل صفحات آوردیم، و آنچه از ذوق و سلیقه خود تصرف جایز دانستیم، این بود که در نسخه‌های کهنه موجود آنچه را با ذوق خود موافق تر یافتیم، متن قرار دادیم و باقی را نسخه بدل کردیم، جز در جاهایی که مورد اتفاق یا اکثریت نسخه‌های کهنه معتبر بود که در آن موارد ذوق خود را حکم نساخته، از آن نسخه‌ها کاملاً متابعت نمودیم. سپس در مقابله با نسخه‌های درجه دوم اگر نکاتی درخور توجه یافتیم، با قید اینکه «در نسخه‌های متأخر چنین است» آنها را در حاشیه آوردیم و برای اینکه از هیچ دقت و اهمیتی فروگذار نشده باشد، اختلافات قابل توجه، را که در نسخه‌های چاپی دیده شد نیز در حاشیه قید کردیم، و بعضی اشعار را که در بعضی نسخه‌های متأخر مشاهده می‌شود و در نسخه‌های کهنه نیست، با آنکه قریب به یقین است که الحاقی است، احتیاطاً در حاشیه آوردیم که از میان نرود.

در یک مورد، در ترتیب اشعار جزئی تصرفی کرده‌ایم که امیدواریم تصرف نامعقول نباشد و آن در صفحه ۱۷ این کتاب است که پنج بیت اول صفحه (در این چاپ، چهار بیت آخر صفحه ۲۱۹ و بیت اول صفحه ۲۲۰) در نسخه‌های دیگر بعد از بیت یازدهم (بیت هفتم صفحه ۲۲۰) آمده، به عبارت دیگر، محل پنج بیت بند دوم صفحه و شش بیت بعد از

آن را که هر دو قسمت به علامت ستاره ممتاز است تغییر داده‌ایم.^۱

تصرف دیگر که در چگونگی طبع کتاب کرده‌ایم، در عناوین است. چون بسیاری از جاها تنظیم کنندگان نسخه‌ها عنوان حکایت قرار داده‌اند، در صورتی که قصه و حکایتی نیست، و در جاهای بسیار دیگر همین قدر که مطلب اندکی تغییر می‌کند، لازم دانسته‌اند عنوان‌ها درست کنند از قبیل «گفتار در...» یا «در این معنی...» یا «وله ایضاً» و امثال آنها. پس چون نه نسخه‌ها درین عناوین متفقند و نه می‌توان دانست که شیخ سعدی خود چه عنوان‌ها کرده بوده است، و شاید که اصلاً جز باب‌ها هیچ فصل و جدایی در مطالب معین نکرده است، بنظر این گذاشتیم که عناوین باب‌های ده گانه را به همان عبارات که شیخ در دیباچه کتاب نظم فرموده است اختیار کنیم، و در درون باب‌ها هر جا که حقیقتاً قصه و داستانی است، حکایت عنوان کردیم و هر جا داستان نیست و مطلب تغییر می‌کند، عنوانی اختیار ننموده، به وسیله ستاره مطالب را از یکدیگر جدا ساختیم.

در اینجا به مناسبت گاهی می‌دهیم که در هیچ یک از نسخه‌های کهنه اسم «بوستان» برای این کتاب دیده نمی‌شود و همه آن را «سعدی نامه» می‌نامند، چنان که گویی شیخ اجل خود اسمی برای این کتاب اختیار ننموده و به این جهت نسخه‌کنندگان قدیم آن را «سعدی نامه» نامیده‌اند، پس از آن اهل ذوق اسم «بوستان» را به قرینه «گلستان» برای این کتاب اختیار کرده‌اند، و چندان بی‌مناسبت هم نبوده است. اما نسخه‌هایی که برای تهیه و تنظیم این کتاب در اختیار ما بوده، بسیار و از آن جمله است:

نسخه متعلق به لرد گرینوی که در موزه انگلستان عکس برداری شده و تاریخ کتابت آن سال ۷۲۰ هجری است و همان است که نسخه گلستان را نیز همراه دارد و در تنظیم آن کتاب هم مورد استفاده بوده است. این نسخه که به خط نسخ خوانا نوشته شده، باینکه از اشتباه کتابتی خالی نیست، تمام و کمال و بی‌عیب و در نهایت اعتبار و صحت است و محل اعتنای تام ما بوده است.

۱. شماره صفحات این پاراگراف مطابق است با صفحات کتاب در چاپ فردوسی توسط امیرکبیر.

کلیات متعلق به دانشمند محترم، آقای دکتر محمدحسین لقمان ادهم (لقمان الدوله) که متضمن قسمتی از غزلیات و تقریباً دو ثلث بوستان است. این نسخه در رمضان ۷۱۸ به خط نسخ کتابت شده و کاتب در پایان طبیات تصریح کرده که از روی نسخه اصلی خط شیخ سعدی استنساخ نموده و هر چند اشتباهات کتابتی آن بیشتر از نسخه لندن است، چون قدیمی ترین نسخه‌ای است که ما بدان دسترسی یافته‌ایم و کاتب آن یقیناً زمان شیخ اجل را درک کرده است، در آن مقدار از کلیات که شامل است ارزش و اعتباری بسزا دارد. نسخه کتابخانه هند انگلستان که در لندن عکس برداری شده و تاریخ کتاب آن ۷۲۸ هجری است. اوراق بوستان آن تمام و اعتبار آن نیز مورد توجه است و گلستان نیز همراه این نسخه بوده و از آن استفاده کرده‌ایم.

کلیات سعدی متعلق به کتابخانه دانشمند محترم آقای حاج حسین آقا ملک که تاریخ کتابتش معلوم نیست، ولی سبک تحریر و طرز تدوین غزلیات می‌نماید که در حدود نیمه سده هشتم نوشته شده و نسخه‌ای است قدیمی و معتبر. در موقع تنظیم گلستان نیز این نسخه مورد استفاده ما بوده و شرمندگی که اظهار امتنان از مساعدت‌های ایشان در آن موقع از قلم افتاد و در عوض، وظیفه خود می‌دانیم که از اقدام معارف پروانه بزرگی که اخیراً نموده و کتابخانه نفیس خود را که شامل چهل هزار جلد کتاب گرانها می‌باشد، برای استفاده عامه وقف کرده‌اند، یاد کرده، طالبان دانش را به بشارت این جوانمردی مسرور سازیم.

کلیات آقای حاج عبدالحسین بحرانی که به وسیله وزارت معارف به آرامگاه سعدی اهدا کرده‌اند. تاریخ کتابت آن معلوم نیست، ولی از قرائن برمی‌آید که در اواخر سده هشتم نوشته شده. این نسخه، گلستان را مطلقاً ندارد و از بوستان هم که مورد استفاده و مراجعه بوده چنین برمی‌آید که بعضی حکایات و اشعار را عمداً حذف کرده‌اند.

کلیات آقای صادقی انصاری عضو وزارت معارف که در ۷۹۴ هجری کتابت یافته و در اینجا لازم است به این نکته اشاره شود که بوستان این نسخه صحیح‌تر از گلستان بود و بیشتر مورد استفاده واقع گشت.

کلیات آقای مجدالدین نصیری که نسبت به آن در مقدمه گلستان اظهار نظر شده است.

این نسخه‌ها که برشمرديم در سده هشتم نوشته شده و غير از اينها نسخه‌هاي ديگر در اختيار ما بود که اختيار و صحت آنها نيز قابل توجه و از آن جمله است:

کلیات خطی که ماده تاريخ کتابت آن «خير الکلام» است (۹۲۳ هجری).

کلیات خطی که در سال هزارم هجری نوشته شده است.

بوستان به خط سلطان علي مشهدي کاتب. و اين سه نسخه نيز از کتابخانه آقای

حاج حسين آقا ملک می باشد.

نسخه گراور شده بوستان به خط مير عماد معروف.

گذشته از اينها، ييش از ده نسخه خطی و چاپی معتبر (چاپ تبريز و طهران و هندوستان) در دسترس ما بوده و در مواقع لازم از مراجعه و مطالعه آنها کوتاهی نشده است.

از مراجعه دقيق به اين نسخه‌ها چنين استنباط می شود که در آغاز که شيخ اجل بوستان را سروده، نسخه‌هاي از آن استنساخ کرده اند، و انتشار يافته، سپس خود او در اين کتاب تجديد نظر فرموده و بعضی اشعار و کلمات را تغيير و تبديل داده است، و چنين می نمايد که نسخه‌هاي قديمی معتبر که در دست ماست (گذشته از اختلافات جزئی که از تصرفات کتاب است) از روی دو نسخه اصلی استنساخ شده، با فرض اينکه نسخه دومی بوستان پس از تجديد نظر شيخ بزرگوار انتشار يافته باشد، و نسخه لرد گرینوی و نسخه آقای دکتر لقمان ادهم نماينده اين دو تحرير بوستان می توانند بود. و اگر آنها را اصل و در دو طرف قرار دهيم، بيشتر نسخه‌هاي ديگر، با يکی از اين دو نسخه موافقت دارند. و اين احتمال که اختلافات مهمی که در نسخه‌هاي بوستان ديده می شود، غالباً از تصرف خود شيخ باشد، اين فکر را نيز توليد می کند که شايد در گلستان نيز چنين واقع شده و بعضی از اختلافات که در نسخه‌هاي کهنه معتبر آن کتاب ديده می شود، به دست خود شيخ صورت گرفته باشد.

در خاتمه، با کمال مسرت اظهار می‌شود که در تهیه این نسخه نیز آقای حبیب یغمایی که در مقدمه گلستان شرح مساعی ایشان را متذکر شده‌ایم، با اینجانب دستیاری بسزا کرده و از تحمل هیچ گونه زحمت و اهتمامی در این راه دریغ ننمودند، و به علاوه، فهرست حکایات و اسامی اعلام و جدولی از لغات و جملات بوستان نیز تهیه نمودند که محض مزید فائده کتاب به آخر آن ملحق ساخته‌ایم.

امتنان اینجانب از آقای حبیب یغمایی و همچنین از معارف پرورانی که نسخه‌های گرانهای خود را در اختیار ما گذاشتند و ما را به انجام این کار موفق کردند وظیفه‌ای است که با کمال خرسندی ادا می‌کنیم.

محمدعلی فروغی - دیماه ۱۳۱۶